

PROBLEMES ENTORN DEL BAIX IMPERI AL CURS INFERIOR DEL LLOBREGAT

XAVIER MENÉNDEZ I PABLO I JOSEP M. SOLIAS I ARÍS

Un dels problemes més importants i polèmics que ens presenta la historiografia romana és el sentit autèntic de la dita «crisi del segle III». En front a les clàssiques interpretacions que redueixen el problema a les invasions de bàrbars franco-alamans que destruïren algunes ciutats i vil·les cap el 260 d.C. s'imposen de manera creixent interpretacions més complexes que fan al·lusió a una aguda crisi socio-econòmica que marcaria l'inici de la crisi del sistema esclavista i posaria les bases per a l'inici del sistema feudal, amb una latifundització del camp i uns canvis estructurals importants en les relacions camp-ciutat.

És arriscat generalitzar sobre el tema, doncs falten estudis de zones concretes, que puguin explicar els canvis de poblament i d'activitat econòmica en aquesta època.

Pensem que val la pena plantejar el problema de la continuïtat de l'hàbitat rural i de la seva activitat econòmica en l'època baiximperial en aquesta zona, degut a l'elevada presència de vil·les altimperial que informen d'una important activitat agrícola.

També s'ha de considerar la situació estratègica del Delta, antigament estuari, com a possible zona de port de la colònia Barcino, com a via de comunicació cap a l'interior i com a zona de fèrtils terres de conreu.

Els primers resultats d'un estudi general sobre l'hàbitat romà de la zona, actualment en curs, ens aporten suficients elements per a parlar de poblament baiximperial en la vall inferior de Llobregat, elements que seran exposats en aquesta comunicació. Aquesta, per tant, tindrà un caràcter eminentment arqueològic.

La zona està mancada, no sols d'una visió històrica global de la seva època romana, sinó també d'uns estudis arqueològics científics. Així doncs, les dades d'aquest treball es basen en els resultats de les poques excavacions sistemàtiques practicades i de les prospeccions dutes a terme per estudiosos locals i col·laboradors d'entitats i museus locals.

Hem de dir també que la zona correspon a una part de la comarca del Baix Llobregat i també a les localitats del Barcelonès que avui es consideren parts naturals de la comarca que formen part del curs inferior i delta del Llobregat, com Esplugues, Sant Just Desvern o L'Hospitalet. El curs inferior del riu és una zona natural definida per una falla (que separa Collcerola del Garraf) reomplerta amb sediments

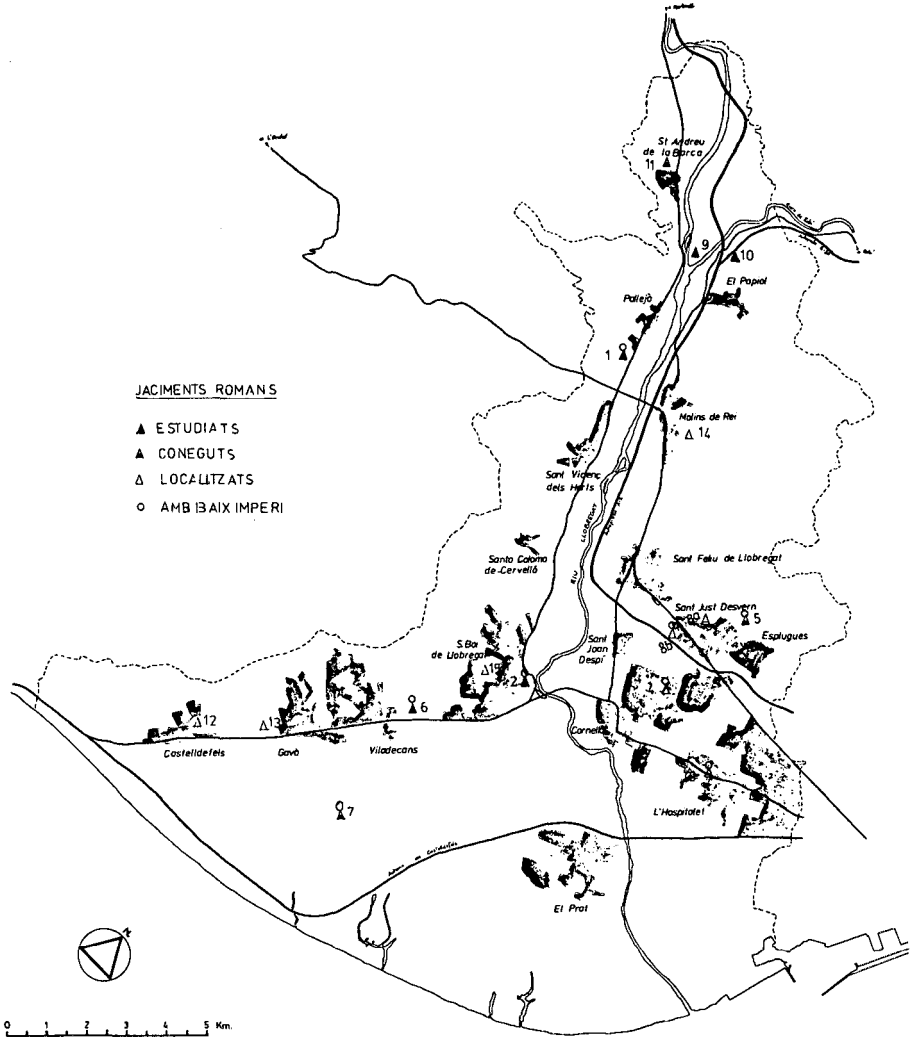

Fig. 1. Mapa de jaciments romans del Baix Llobregat.

pliocènics i posteriorment amb aportacions al·luvials quaternàries que són les que, en el transcurs dels segles, han anegat l'antic estuari formant el delta actual.

Finalment, tan sols ens resta testimoniar el nostre agraïment a A. Masegur, de Pallejà; F. Puig, de Sant Boi; D. Guasch de St. Just; M. Julià de Molins; N. Molist, A. Marqués i Ll. Uyà de Barcelona, així com també el Sr. J. O. Granados, per la cessió dels materials i assessorament.

INVENTARI

A continuació exposem la relació de jaciments on s'han trobat materials arqueològics datables a partir de la segona meitat del segle III.

1. *Villa de Ca l'Esplugu (Pallejà)*

Villa excavada l'any 1980, que va proporcionar materials que van des dels segles II—I a.C. fins els segles V—VI d.C. Es tracta de la part industrial d'una vil·la amb nombroses reformes de murs i paviments (d'«opus signinum»), amb una base de premsa, i petits dipòsits per a líquids.

Com veiem en el quadre I, el material dominant és del segle II, essent molt reduïda la presència de ceràmica baiximperial (4,3%). De l'inventari (veure quadre I), hem seleccionat els següents fragments:

1. Fragment de vora de TSCD, forma Lamb. 52. Vernís vermell ataronjat. Pasta taronja clara ben pastada. (Fig. 2, 1).
2. Fragment de vora de TSCD, forma Hayes 67. Vernís vermell ataronjat interior homogeni. Pasta de color vermell totxo ben pastada. (Fig. 2, 2).
3. Fragment de vora amb carena de ceràmica estampada ataronjada, forma Rigoir 18. Vernís exterior gairebé perdut. Pasta ataronjada amb desgreixant de quarç i mica. A sobre la carena, presenta un motiu de creus inscrites dins de cercles i a sota, cercles concèntrics. (Fig. 2, 3).
4. Fragment sense forma de ceràmica estampada ataronjada. Pasta taronja uniforme, amb desgreixant molt petit de quarç i mica. Vernís interior gairebé perdut. Els motius decoratius són tres tipus diferents de palmes intercalades amb cercles que envolten creus. (Fig. 2, 4).

2. *Casc antic de Sant Boi de Llobregat*

A) Termes romanes: Estructures termals, descobertes i excavades l'any 1955 (Serra Ràfols 1956), possiblement pertanyents a una gran vil·la (Barral, 1978) o bé a un «vicus» romà situat al turó on hi ha avui el casc antic de la ciutat. Es tracta de cinc estances (el «frigidarium», el «tepidarium», el «caldarium», més dues altres piscines, i els hipocausts), extraordinàriament ben conservades, però avui en dia en perill de desaparició si no es restauren (Fig. 3). Els cinc mosaics que pavimenten les habitacions tenen una cronologia de finals del segle II—primera meitat del segle III (Barral, 1978) per el que cal suposar que els murs que se'ls superposen, pertanyents a reformes posteriors del conjunt termal, podrien ser posteriors «a les invasions» (Barral, 1978).

QUADRE I: Comparació de la ceràmica fina datable

VIL·LA CA L'ESPLUGA (PALLEJÀ)				VIL·LA NOSTRA SENYORA DE SALES (VILADECANS)			
TOTALS	TIPUS CERÀM.	Nº	%	%	Nº	TIPUS CERÀM.	TOTALS
TOTAL CERÀMICA ALT-IMPERIAL - 223 fragments 95'7 %	C.Camp. A	2	0.8	1.7	4	C.Camp. A	TOTAL CERÀMICA ALT-IMPERIAL - 221 fragments 95'7 %
	C.Camp. B	1	0.4	—	—	C.Camp. B	
	T.S.I.	23	9.9	5.6	13	T.S.I.	
	T.S.G.	19	8.1	33.3	77	T.S.G.	
	T.S.H.	15	6.4	23.8	55	T.S.H.	
	T.S.C.A.	162	69.5	29.9	69	T.S.C.A.	
	T.S.C.B.	—	—	—	—	T.S.C.B.	
	T.S.C.A/C	1	0.4	1.3	3	T.S.C.A/C	
TOTAL CER. B. IMP. - 10 f. 4'3 %	T.S.C.C.	3	1.3	0.4	1	T.S.C.C.	TOTAL CER. B. IMP. - 10 f. 4'3 %
	T.S.C.D.	5	2.2	3.0	7	T.S.C.D.	
	T.S. Lucente	—	—	0.8	2	T.S. Lucente	
	T.S. Estamp.	2	0.8	—	—	T.S. Estamp.	
100 %	TOTAL	233	100	100	231	TOTAL	100 %

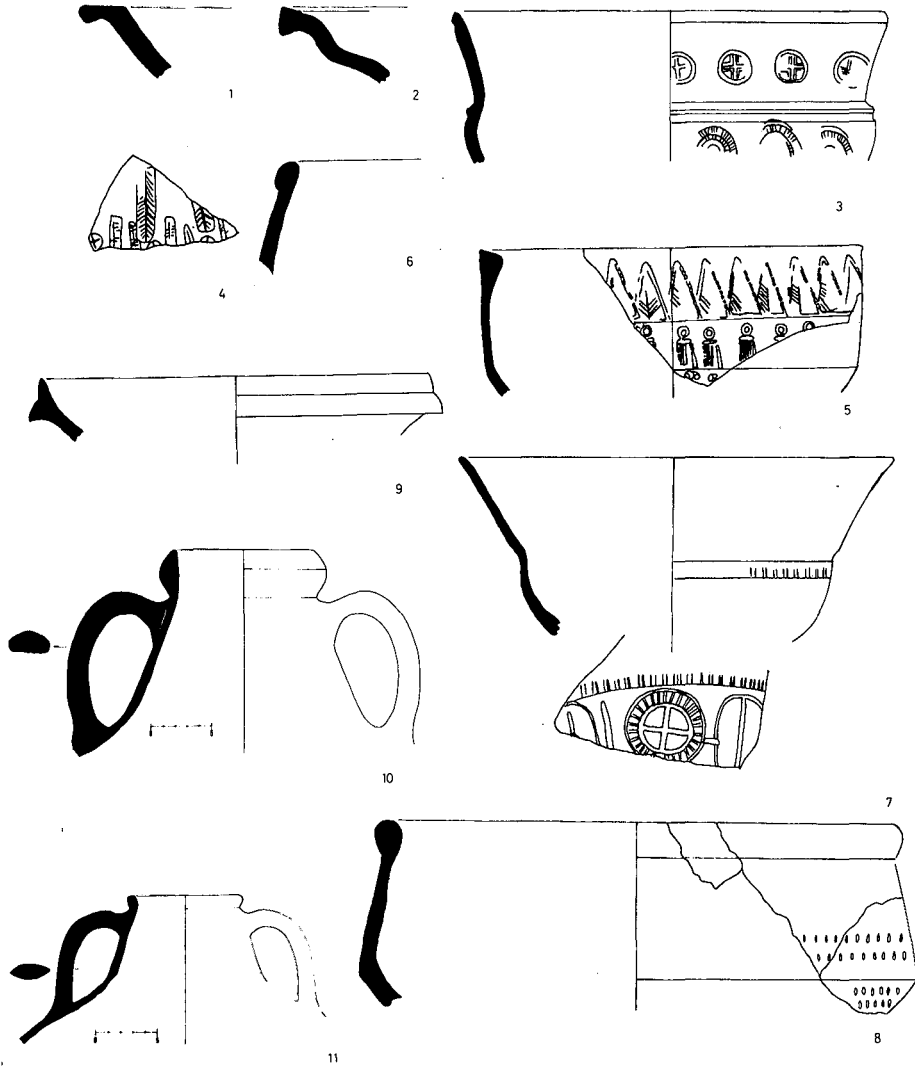

Fig. 2. Materials arqueològics en la vil·la de Ca l'Espluga (Pallejà): 1 a 4; Casc antic de Sant Boi de Llobregat: 5-6; La Riba (Sant Just Desvern): 7-8; vil·la de Nta. Sra. de Sales (Viladecans): 9; Sorreres entre Sant Boi i Castelldefels: 10-11.

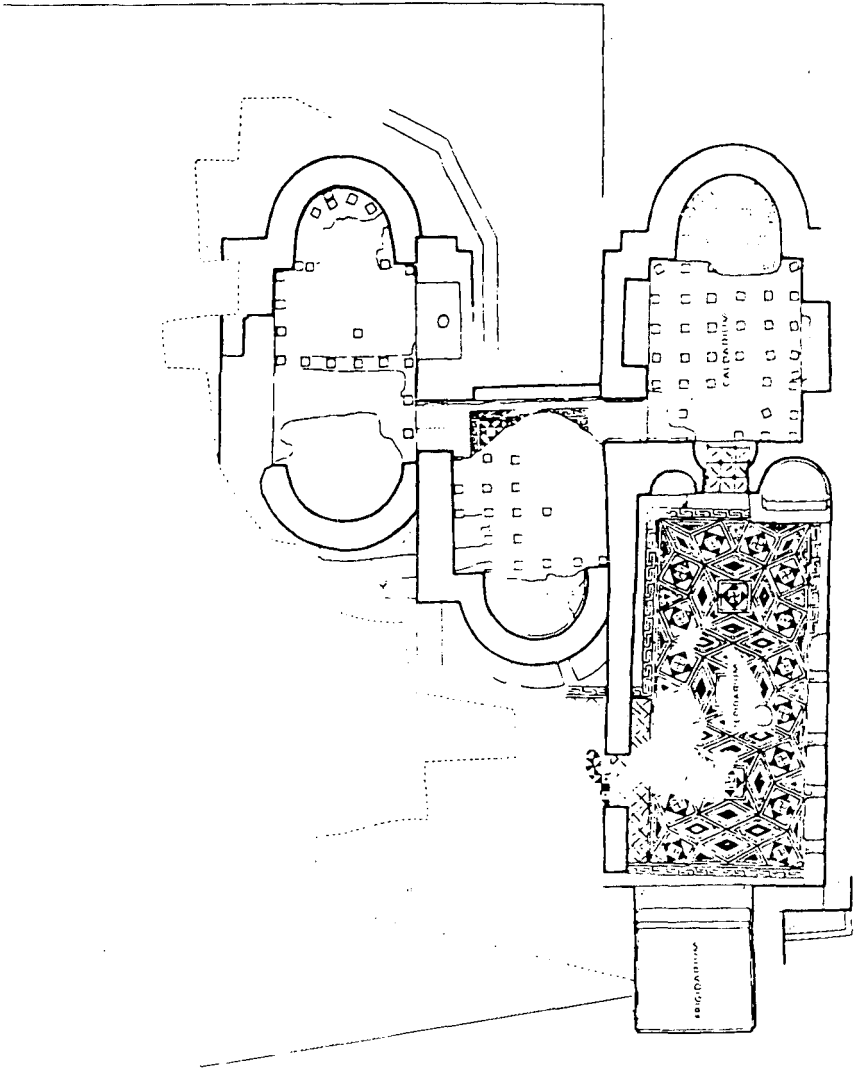

Fig. 3. Planta de les termes de Sant Boi (segons Barral, 1978).

Els materials arqueològics tenen una cronologia que va del segle III a.C. fins el segle IV d.C. (Cal dir que sota les termes hi ha un forn d'àmfores del segle I d.C. i possibles estructures ibèriques). Podrien pertànyer a aquest conjunt dos ceràmiques estampades ataronjades baiximperials que es conserven a la Casa de Cultura de Sant Boi de Llobregat.

B) Altres troballes: Sota el casc antic de la ciutat, molt a prop de les termes, és freqüent trobar restes (sitges, paviments d'«opus signinum», etc...) d'època ibèrica i romana. Les excavacions sistemàtiques practicades en els darrers anys han pogut testimoniar la presència de ceràmica baiximperial, encara que en reduïdes quantitats, com la pertanyent a les excavacions practicades l'any 1981 a l'Església de Sant Baldiri:

1. Dos fragments de vora (de la mateixa peça), de ceràmica estampada grisa, forma Rigoir 15 b. Pasta gris. Vernís exterior gris molt fosc, molt ben conservat. La decoració està dividida en dos registres: el superior està format per motius vegetals, mentre que l'inferior presenta uns motius antropomorfs (?) (Fig. 2, 5).

2. Fragment de vora de TS Lucente, forma Lamboglia 1-3. Pasta ataronja-rosada, amb desgriquant de quarç poc abundant. Vernís d'alta qualitat, molt adherent. (Fig. 2, 6).

3. *Voltants de l'ermita de Sta. Eulàlia Provençana (L'Hospitalet de Llobregat)*

Villa localitzada al fer unes obres. Avui el sòl és totalment urbanitzat i no hi ha gaires possibilitats d'excavació. D'entre els pocs materials recuperats sobresurt: una moneda de bronze d'època constantiniana (De la Pinta, 1978).

4. *Prop de l'església i davant el nou Ajuntament (Cornellà de Llobregat)*

Restes d'una possible villa, d'una necròpolis i d'una possible basílica paleocristiana, localitzades al fer unes obres (Balil, 63). Avui el sòl està totalment pavimentat, i es desconeix la localització dels materials. Va aparèixer un mosaic policrom que podria pertànyer, segons Barral (1978), al segle IV. La decoració consisteix en fulles en forma de garlanda i una magrana. És d'estil africà.

5. *La Riba (Sant Just Desvern)*

Sitges ibèriques i estructura d'habitació romana en un indret ric en materials arqueològics que incloen des de restes neolítiques i de l'edat del Bronze fins a materials republicans, altimperials i tardorromans. La ràpida excavació de salvament practicada l'any 1968 va posar en evidència una petita estructura d'habitació segurament baiximperial, possiblement aïllada, consistent en murs amb elements altimperials reutilitzats (una inscripció) i una claveguera (Julià, Puig, Solias, en premsa).

D'entre els materials baiximperials recuperats destaquem:

1. Tres fragments (dos d'ells vora) pertanyents a una mateixa peça de TSH tardana, forma Dragendorff 37 evolucionada. Pasta roja ataronjada clara amb desgriquant de quarç. Vernís vermell clar gairebé perdut. Combinació de motius cruciformes incrits dins de cercles i motius ovalats (Fig. 2, 7).

2-3. Fragments de vora amb carena de TS Lucente, forma Lamboglia 1-3. Pasta taronja. Vernís molt adherent i clar. Decoració a la rodeta. (Fig. 2, 8).

6. *Villa de Nta. Sra. de Sales (Viladecans)*

Villa excavada l'any 1981, que proporcionà materials que van des dels segles II —I a.C. fins a l'època actual, doncs el jaciment és ric en ceràmiques medievals i modernes (Coll, Puig, Solias, en premsa). Es tracta de la part industrial d'una villa, amb una base de premsa d'«opus spicatum» i uns grans dipòsits de líquids fets d'«opus signium». El quadre I indica que el material dominant és del segle I d.C., si bé s'ha pogut constatar que també existeix, encara que en poca quantitat, material dels segles III i IV (4,3% del total).

De l'inventari (Veure Quadre I), hem seleccionat el següent fragment:

1. Fragment de vora de TSCD, forma Lamboglia 24-25. Pasta vermella clara. Vernís interior molt homogeni i molt adherent. (Fig. 2, 9).

7. *Sorreres entre St. Boi i Castelldefels*

Finalment, entre les restes d'àmfores localitzades a les sorreres entre Castelldefels i Sant Boi (especialment a Gavà), prop de l'antiga línia de costa, provinents de naufragis de vaixells de l'època, es troben algunes àmfores baiximperials. Això posaria en evidència certa continuïtat en el comerç marítim (tant important a l'alt Imperi, com demostren aquestes troballes), però no aportaria cap llum nova sobre l'hàbitat rural. Àmfores representatives d'aquesta època, trobades a les sorreres, són:

1. Vora i nanses d'àmfora, forma Almagro 57 (africana). Pasta taronja clara amb desgreixant de calça i mica. Engalba groga. Fabricada a la regió de la Byzacena, servia per al transport d'oli. (Fig. 2,10).

2. Vora i nanses d'àmfora, forma paral·lelitzable a la Almagro 66. Pasta vermella-marró, amb desgreixant abundant de calça i vacuoles. Engalba beige. (Fig. 2,11).

8. *Altres possibles jaciments*

Juntament amb els jaciments que sens dubte tenen pervivència en època del baix imperi, que hem vist, n'hi ha d'altres que per causes diverses —destrucció o desaparició de les restes o dels materials, o per la pobresa d'aquests, o per tractar-se de notícies— no podem incloure sense arriscar-nos a l'error. D'entre ells podem destacar el *camp de sitges de Can Sagrera de Sant Just Desvern*, localitzat l'any 1979 i que està pendent d'excavació. D'entre els materials recollits superficialment (majoritàriament dels segles I i II d.C.), podria trobar-se un fragment sense forma de TSCD. També a *Sant Just Desvern*, a la finca anomenada *Can Modolell*, es localitzà el segle passat les restes d'una villa que incloïa un mosaic policrom, avui desaparegut. Si bé el mosaic tenia motius molt típics de les representacions paleocristianes i visigòtiques (estilitzacions florals formant cercles secants), Barral (1978) li dona una cronologia molt ampla —entre finals segle II i primera meitat del segle IV— el qual ens impedeix de classificar-la clarament com a villa baiximperial. Val a dir, però, que Balil (1963) considera que el mosaic podria correspondre a finals de segle III o principis del IV.

En resum, si incluïm Can Modolell de Sant Just Desvern, i deixem de banda Can Sagrera, que ofereix mes dubtes, tindrem un total de set possibles vil·les i estructures d'habitació en funcionament durant el baix imperi. No s'inclouen les sorreres

per considerar que no són estructures d'habitació. Aquesta xifra pot veure's incrementada si considerem que els jaciments no excavats on s'ha recollit poc material de superfície, la majoria pertanyent a l'Alt Imperi, podrien també donar materials més tardans en el curs d'excavacions sistemàtiques.

COMPARACIÓ AMB L'HÀBITAT RURAL ALT IMPERIAL

Comptem amb més jaciments que donen diversos materials republicans i alt-imperials. És difícil fer una llista, doncs si bé coneixem la relació clara i detallada de jaciments d'època romana de la zona es fa difícil datar els mateixos a causa que bastants d'ells no han estat excavats, o han estat mal estudiats, o bé els materials obtinguts superficialment no són suficients per a datar-los.

Els jaciments amb materials alt-imperials del curs inferior del Llobregat són:

HÀBITATS ESTUDIATS

1. Ca l'Espluga (Pallejà) (S. II-I a.C. / S. V-VI d.C.).
2. Casc antic de Sant Boi (S. III a.C. / S. V-VI d.C.).
6. Ntra. Sra. de Sales (Viladecans) (Des del s. II-I a.C.).
9. Can Pedrerol de Baix (Castellbisbal) (S. I a.C. - S. II d.C.).
10. Can Tintorer (El Papiol) (S. I a.C. - S. II d.C.).

HÀBITATS CONEGUTS

5. La Riba (St. Just Desvern) (S. II a.C. - S. IV d.C.).
11. El Palau (St. Andreu de la Barca) (S. II a.C. - S. III d.C.).

HÀBITATS LOCALITZATS ÚNICAMENT

3. Voltants de l'ermita de Sta. Eulàlia Provençana (L'Hospitalet) (S. I-IV d.C.).
- 8a. Can Sagrera (Sant Just Desvern) (Camp de sitjes) (S. I-II d.C. com a mínim).
- 8b. Can Modolell (Sant Just Desvern) (S. II-IV d.C.?).
12. Turó del Castell (Castelldefels) (S. I d.C. com a mínim).
13. Serra d'En Valls (Gavà) (S. I-III d.C. com a mínim).
14. Cala Cordia (Sant Pere del Romaní) (Molins de Rei) (?).
15. La Muntanyeta (St. Boi de Llobregat) (S. IV a.C. - S. II d.C.).

No incluïm per tant els jaciments de derelictes i àmfores de les sorreres del Delta. Tampoc incluïm els jaciments que donen material republicà i que no tenen clarament estructures de vil·la, com per exemple Plaça de les Bruixes II (Molins de Rei) (Palau Ribes, 1978) i Can Miano (Sant Feliu de Llobregat) (S. III-I a.C.) (Julià, Puig, Solias, en premsa). Respecte al jaciment de Cornellà, recordem que només dona material baiximperial.

CONCLUSIONS

Com hem vist, comptem amb poques dades: el nombre total de vil·les trobades fins a la data (15, 14 de l'alt imperi) d'aquesta part del Baix Llobregat és francament reduït, sobretot si ho comparem amb estudis, d'altres zones. La quantitat de material arqueològic baiximperial que han proporcionat és també molt minso. Malgrat tot, ens atrevim a plantejar algunes conclusions sobre el problema de la continuïtat de l'hàbitat rural al baix imperi a la zona que tractem, amb un únic ànim de contribuir, encara que molt modestament, a la discussió sobre el tema.

En primer lloc hem de dir que no es pot posar en dubte la continuïtat, en època baiximperial, del poblament rural en «*villae*», doncs la gran majoria de les que tenen restes materials del baix imperi, són vil·les en actiu en època alt imperial (6 vil·les d'un total de 7; única excepció: vil·la de Cornellà).

En segon lloc afirmarem, que si bé hi ha continuïtat, també hi ha una simptomàtica reducció de vida i d'activitat econòmica a partir del baix imperi, doncs un important nombre de vil·les (7 en total) de la zona proporcionen únicament material altimperial. Això indicaria que la meitat de les vil·les altimperials (7 de 14), en principi, no deuriem seguir funcionant en època baiximperial, oposant-se a les altres 7 que sí donen restes tardanes. Ara bé, hem d'esperar a tenir resultats més fiables de futures excavacions sistemàtiques, doncs les dades de les vil·les menys estudiades (simplement localitzades) consisteixen en materials recollits superficialment i és d'imaginar que algunes d'aquestes podrien tenir una pervivència avui no detectada. Per exemple, si només considerem els jaciments ben estudiats (5 en total), observem que més de la meitat (3 de 5) proporcionen proves d'una continuïtat de la seva activitat al baix imperi.

Les causes d'aquesta reducció en el nombre d'hàbitats caldria enmarcar-la en el context general d'una complexa crisi econòmica que afectà a les nostres contrades en l'època que tractem. Com afirma M. Prevosti (1981 a i b) en els seus estudis sobre l'hàbitat rural d'època romana al Maresme, aquesta reducció podria ser deguda, entre altres raons, a una crisi generalitzada de la indústria del vi (el vi laietà, de baixa qualitat, i de rendible productivitat, s'exportava en elevades quantitats, però a partir del segle II ja estava en decadència), que originà canvis estructurals en el conreu de la terra. L'ara creixent conreu del blat, de menys costosa producció i menys rendiment econòmic, substituiria a la vinya i motivaria l'abandó d'alguns hàbitats i la reconversió dels camps. El conreu del blat necessita més superfície de conreu, i per tant les vil·les augmentarien certament la seva extensió (Prevosti, 1981, a i b); però aquesta concentració de la terra en menys mans no permetria en cap moment parlar de latifundització. Hem de pensar que les distàncies entre les vil·les baiximperials, en molts casos, fan molt difícil un tipus de gran propietat.

A més, no hem d'oblidar un fet important. Al igual que en el Maresme (Prevosti, 1981 a i b) no hi hauria cap variació en la distribució general de vil·les en

el baix imperi, es a dir, no hi haurà zones on es concentrin les vil·les, mentre d'altres zones quedin despoblades, sinó que en general tot el curs inferior del Llobregat segueix en activitat en el baix imperi sense cap interrupció.

En tercer lloc, hem d'indicar que no hi ha cap indici que demostrï que aquesta crisi generalitzada fos acompanyada per unes destruccions més o menys violentes, com passaria a altres llocs. En els jaciments excavats estratigràficament no s'ha localitzat, al menys de moment, cap estrat de destrucció pertanyent a aquesta època. Suposem que futures excavacions reafirmaran aquesta teoria. Per tant hem de pensar que les vil·les que no continuen la seva activitat en època baiximperial són abandonades i no pas destruïdes.

En quart lloc veiem una fortíssima disminució (en quantitat de fragments) de ceràmica fina (d'importació) baiximperial. Les xifres que Pallejà i Viladecans (Quadre I) ens donen (mes del 4% de ceràmica baiximperial respecte del total) no s'allunyen de les que Prevosti (1981 a) dona pel Maresme (7% aprox.). Aquesta disminució cal situar-la en el context de la crisi econòmica de l'època. La gran desproporció entre la ceràmica datable altimperial i els pocs fragments que ens han arribat del baix imperi (que ja per si sols demostren una presència d'activitat a la zona en l'època que tractem) no ens ha d'extranyar doncs tot just al començar el baix imperi, i en èpoques successives, els canals exportació-importació es reduïren notablement. Els tallers locals de ceràmica enfortirien el seu paper, mentre disminuirien les importacions de ceràmica africana i del sud de la Gàl·lia. Al mateix temps, la disminució de vil·les, i d'activitat a la zona i la pèrdua de poder adquisitiu per part d'aquestes vil·les, provocaria una disminució de la demanda de ceràmica fina, una pujada de preus i una disminució en el comerç de terrissa.

Hem de tenir en compte també que alguns productes, com la TSCC i la TS Lucente, tingueren per si sols una curta i discreta difusió a Europa occidental.

Barcelona, març de 1982

NOTA

Els números assignats a cada jaciment corresponen als que figuren al plànol adjunt. Tots els dibuixos estan fets a escala 1:1, exceptuant els que en tenen de pròpia.

BIBLIOGRAFIA

- BALIL, Albert, «*El poblamiento rural en el conventus Tarraconensis*», *Celticum*, IX, 1963.
- BARRAL I ALTET, Xavier, «*Les mosaïques romaines et médiévales de regio Laietana (Barcelone et ses environs)*», I.A.P. de la U.B., Publicaciones Eventuales n.º 29, Barcelona, 1978.
- DE LA PINTA RODRIGUEZ, Jorge L., «*Los inicios de la historia en l'Hospitalet de Llobregat y sus alrededores*», L'Hospitalet, 1978 (trabajo mecanografiado).
- COLL, J.; PUIG, F.; SOLIAS, J.M., «*Cerámica medieval aparecida en la Ermita de Ntra. Sra. de Sales*» II coloquio Internacional de cerámica medieval en el Mediterráneo Occidental, Toledo, 1981, en prensa.
- JULIA, M.; PUIG, F.; SOLIAS, J.M., «*Introducció a l'estudi del poblament del delta del Llobregat a l'època ibèrica i romana*»; XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, El Prat de Llobregat, 1980, en prensa.
- PALAU RIBES, Montserrat, «*El jaciment de la Plaça de les Bruixes (Molins de Rei)*», Memòria de Llicenciatura, Universitat de Barcelona, 1978.
- PREVOSTI I MONCLÚS, Marta, «*Cronologia i poblament a l'àrea rural d'Iluro*» Ed. Caixa d'Estalvis Layetana, Mataró, 1981.
- PREVOSTI I MONCLÚS, Marta, «*Cronologia i poblament de l'àrea rural de Baetulo*», Monografies Badalonines núm. 3, Badalona, 1981.
- SERRA RÀFOLS, J.C., «*San Baudilio de Llobregat*» VIII Reunión de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Barcelona. Informes n.º 32, 1956.

ADDENDA

En el moment d'entrar en premsa aquestes línies (maig de 1987) creiem que és del tot necessari complementar molt breument les dades expresades, aportant-ne de noves i inèdites que es van coneixent en el marc de l'investigació del poblament d'època romana al Baix Llobregat. No enumerarem aquí les noves vil·les altimperials localitzades en els darrers anys. Només voldríem esmentar els nous jaciments baiximperials detectats: ens referim fonamentalment als jaciments de l'ermita de la Mare de Déu del Bon Viatge (Sant Joan Despi), la Cala Cordia (Molins de Rei) i de La Torrassa (L'Hospitalet de Llobregat). Als que podríem afegir d'altres més dubtosos, com per exemple la necròpolis de Can Perals (Sant Vicenç dels Horts).